Tussen realisme en romantiek

Henny J. van der Windt

De laatste jaren bestaat er onder natuurbeschermers een groeiende voorkeur voor het idee om de natuur weer op zijn beloop te laten. Sommige willen dat 5% van Nederland echte wildernis wordt. De Veluwe moet verwilderen, roofdieren worden ingevoerd, beken moeten weer meanderen en zelfs dijken worden doorgestoken.
Is dit verlangen naar de wilde natuur een neo-romantische reactie op de hoog technologische samenleving? Wellicht. Anderzijds deinzen natuurbeschermers, geholpen door ingenieursbureaus niet terug voor het uitvoeren van technische hoogstandjes.
Drs. H. van der Windt gaat in op de geschiedenis van de natuurbescherming. Hij is verbonden aan het Biologisch Centrum van de RU Groningen en werkt aan een proefschrift over dit onderwerp.

Het lijkt erop dat de natuurbescherming al sedert haar bestaan tussen twee polen manoeuvreert: de romantiek en de realiteit. Kunnen we, zoals vaak wordt beweerd, de natuurbescherming wel zien als een erfenis van de Romantiek en zo ja in welke mate?

De gedachte dat er een vorm van natuur beschermd moet worden is niet in onze eeuw geboren. Ze stamt uit de negentiende eeuw of misschien wel eerder. Vormen van esthetisch of ethisch gemotiveerde waardering voor de natuur zijn zeker ouder dan de negentiende eeuw.

Wortels van de natuurbescherming

De waardering voor het landleven en de natuur onder filosofen, schrijvers, de adel en stedelingen zien we vanaf de Middeleeuwen langzaam toenemen. Daarmee gingen twee andere tendensen gepaard. De boeren trekken zich langzaam terug uit het stedelijk leven en het Verlichtingsideaal, een rationele beheersing van de natuur, komt op.
Uit de zestiende eeuw dateren vroege voorbeelden van wat we nu een romantisch natuurgevoel noemen. We kunnen de filosofen-

De 'uitvinder' van de landschapstuin Lancelot 'Capability' Brown.

Audley End ca. 1780 met tuinen in de Engelse landschapstijl.

kleio
nummer 9/91
pagina's 12 en 13

De hut van Van Eeden, waar hij een leven zocht in de vrije natuur.

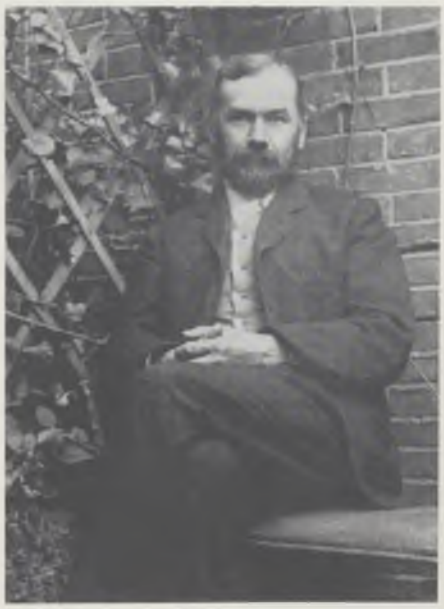
tuinen en het stichten van de buitens door rijke Amsterdammers langs rivieren en de duinen als een uiting daarvan zien. Deze vlucht uit de steden betekende echter geenszins dat de wilde natuur werd gewaardeerd of opgezocht. De zestiende en zeventiende eeuwse tuinen waren vaak volgens een mathematisch patroon aangelegd en we vinden er bloemenhoven, kassen met subtropische gewassen en beelden. In de kritische woorden van Menno ter Braak: "*Deze patriciërs .. zochten een cultuur- eiland, waar zij in volmaakte gesloten-heid hun cultuur-ideaal konden beleven*" en "*de cultuur tot in de weilanden meedragen*".

De tuinen zijn dus niet louter te beschouwen als uitingen van een romantisch natuurgevoel, maar laten zien hoe dergelijke gevoelens met idealen uit de Verlichting gecombineerd werden. Alleen in de schilderkunst van de zeventiende eeuw, zoals bij Jacob van Ruysdael en Albert Cuyp, vinden we de woeste natuur als inspiratiebron. Hier zien we wel belangrijke elementen van de Romantiek: het verlangen naar het wilde, de waardering van de vrees en andere individuele emoties.

In de loop van de achttiende eeuw groeide de belangstelling voor de ongeordende natuur ook elders. Bomen, bossen en wouden kregen meer waardering vanwege hun bijzondere, vaak grillige vormen. Buiten ons land zijn de Engelse landschapstuinen en boombeschermingsbeweging hiervan sprekende voorbeelden. Bij sommige denkers, zoals de dominee en popularisator van de natuur J.S. Martinet in zijn *Katechismus der Natuur* (1782-1789), was er kritiek op de Verlichting. Deze kritiek betrof echter in de eerste plaats de dreigende ontkoppeling van God en de natuur, niet de onderwerping van de natuur.
De romantische waardering voor de natuur bleef selectief en beperkt. Heide, duinen, strand, zee, moerassen en zeker ook bossen werden lang niet altijd positief gewaardeerd. Het was gevaarlijk en nutteloos 'onland'. De georganiseerde en grootschalige ontginning van heide en duinen ondervond alom instemming.

De situatie in de negentiende eeuw was in veel opzichten vergelijkbaar met die in de achttiende eeuw, maar de tendensen versterkten zich. De grootschalige technologische onderwerping van de natuur kreeg een impuls door de revolutionaire ontwikkelingen in de natuurwetenschappen. Een rationalisatie van industrie en landbouw, verstedelijking en bevolkingsgroei waren de zichtbare gevolgen. In de negentiende eeuw verdubbelde de bevolking zich en de hoeveelheid woeste grond nam af van 30% tot 10%. Hier moet waarschijnlijk een oorzaak van de herwaardering van de 'wilde natuur' gezocht worden: van gewoon werd ze zeldzaam en tegelijk minder dreigend.
De historicus Keith Thomas laat in zijn *Man and the natural world* (in dit nummer van KLEIO besproken als boek van de maand) prachtig zien hoe veel taken van dieren door industriële processen werden overgenomen en wat dit betekende voor de morele status van dieren. Dieren werden steeds meer als vriend gezien, los van hun economische betekenis.
Door de toegenomen onafhankelijkheid ontstond de ruimte de natuur ook anders, meer ethisch en esthetisch te beschouwen. Er kwam, zoals de filosoof Ton Lemaire dat in zijn *Filosofie van het landschap* noemt, een scheiding tussen de ware, fysische en de schone, verheven natuur.
Zowel de industrialisatie en de wetenschappelijke natuurbeheersing als de groeiende natuurwaardering wortelden overigens in de empiristische erfenis van de Verlichting.

Natuurbeheersing en natuurverering kwamen in de negentiende eeuw naast elkaar voor, soms in één persoon verenigd. Een goede illustratie hiervan vormt Frederik Willem van Eeden (de vader van de bekende auteur), een belangrijke veldbioloog, die tevens als één van de eerste natuurbeschermers wordt beschouwd. In zijn geschriften over de Nederlandse landschappen uitte hij regelmatig zijn bezorgdheid over de veranderingen in het Nederlandse landschap, over "*hoe het lieflijke, zwijgende rijk der planten moet plaats maken voor dat van de woelende en tierende mensch*".
Hij verlangde terug naar "*de magtige oorspronkelijke*" romantische natuur. Daarbij liet hij zich ook inspireren door de verering van de Germanen van de natuur. Hun eerbied voor grote, heilige bomen sprak hem zeer aan. Toch waren er, zo meende hij, grenzen gesteld aan de romantische natuur. Deze was immers ook gevaarlijk, wat hij niet altijd positief waardeerde: de mens was daar "*de slaaf van de natuur*". Bovendien vond hij dergelijke landschappen, zoals de zee, het strand en de heide, vaak helemaal niet mooi. Van Eeden was vooral een bewonderaar van het zogenaamde idyllische landschap, dat hij bijvoorbeeld op de Veluwe zag, waar "*men tusschen natuur en mensch eene vreedzame verbroedering ziet*", "*die kalmte geeft aan het gemoed*". Het romantische natuurgevoel krijgt

Frederik van Eeden (1860-1932) in 1907.

hier dus de vorm van een verlangen naar de eenheid van mens en natuur, geconcretiseerd in een arcadisch landschap.
Over de moderne akkers en polderlandschappen was Van Eeden weliswaar niet bijster enthousiast, maar toch noemde hij ze "*in zekere zin schoon*". Ze waren een uitdrukking van de menselijke beschaving, aldus Van Eeden.
Hier zien we het dilemma weerspiegeld: ook vooruitgang en rationele exploitatie van de natuur zijn toe te juichen. Om iets van de oorspronkelijke natuur te beschermen suggereerde Van Eeden, voor zover bekend als eerste in Nederland, om "monumenten der natuur" in stand te houden, net zo goed als dat met monumenten der cultuur gebeurde.

LITERATUUR

Fop I. Brouwer, *Leven en werken van E. Heimans en de opbloei der Natuurstudie in Nederland in het begin van de twintigste eeuw* (Groningen 1958).
G.A. Brouwer, *De organisatie van de natuurbescherming in verschillende landen* (Amsterdam 1931).
T. Caspers, *Misbegrepen* (Tilburg 1991).
F.W. van Eeden, *Onkruid* (Haarlem 1986) herdruk van de uitgave in 1886.
H.P. Gorter, *Ruimte voor Natuur* ('s Graveland 1986).
F. Koster, *Natuurbescherming in Nederland* (Haarlem 1938).
A. Mol en R. de Wilde, *Op de grens, onderzoek naar het scheiden van natuur en cultuur, themanummer Kennis & Methode*, jg. 10, nr. 1.
Stichting Meander (red.), *Strategieën voor nieuwe natuurbescherming* (Utrecht 1989).
E. Taverne, *58 miljoen Nederlanders en de mooie natuur* (Amsterdam 1977).
K. Thomas, *Man and the natural world* (London 1983), vertaald: *Het verlangen naar de natuur* (Amsterdam 1990).
Jac. P. Thijsse, *Natuurbescherming en landschapsverzorging in Nederland* (Amsterdam 1946).
H. van der Windt, J.N.M. Dekker en E.C. Brand, 'Ingrijpen of niet, het continue dilemma van de natuurbescherming', in: *Landschap*, nr. 1, pag. 3-18.

Dit voorstel van Van Eeden kreeg weinig bijval, maar toch was hij niet helemaal een roepende in de woestijn. In de landbouw- en bosbouwbladen uit die tijd komen we ook pleidooien tegen voor natuurbescherming, zij het met een andere motivatie.
Sommige auteurs pleitten voor terughoudendheid bij het ingrijpen in de natuur omdat ze bang waren voor verstoring van het (meestal werd bedoeld Gods) evenwicht. Daarbij speelde ook een heel praktisch, rationeel argument een rol. Wanneer bepaalde vogels zouden verdwijnen zou dit mogelijk tot insectenplagen leiden. Het waren dan ook landbouworganisaties die aandrongen op wettelijke bescherming van vogels.
Iets dergelijks vinden we in de bosbouw van die tijd. Daar werd het gewoonte om via nestkastjes de broedgelegenheid van vogels in de bossen te verbeteren, met het oog op de bestrijding van insekten.

Bij de opkomst van de natuurbeschermingsgedachte aan het eind van de negentiende eeuw speelden naast religieuze en gevoelsargumenten dus ook rationele argumenten een rol.

Natuurreservaten

De belangstelling voor de 'vrije natuur' en het landschap 'an sich', beperkte zich in de negentiende eeuw niet tot Van Eeden, maar groeide in verschillende sectoren van de samenleving. We vinden het in de schilderkunst (De Haagse School) en de literatuur (de Tachtigers), maar ook in de toenemende behoefte aan recreatie.
Het hoge tempo van de verstedelijking, de industrialisatie en de toename van de vrije tijd hadden een trek van de stad naar het platteland tot gevolg. Voor het eerst was het voor brede lagen van de bevolking mogelijk de - sterk vervuilde - steden af en toe te verlaten. De ontwikkelingen in het transport maakten het ook mogelijk dat tot dan toe afgelegen gebieden werden bezocht.

Naast deze algemene trek naar de natuur waren er kleinschaliger vormen van een nieuwe natuurbeleving. Ook hier was sprake van een reactie op de industrialisatie, maar nu in de vorm van een meer specifieke kritiek op de maatschappelijke ontwikkeling. Sommigen, verenigd in groepen van uiteenlopende snit zoals christen-anarchisten en kunstenaars, trokken zich rond de eeuwwisseling terug in kleine 'natuurlijke gemeenschappen' om daar de band met de natuur te herstellen. De agrarische gemeenschap Walden in het Gooi van Frederik van Eeden (de auteur) is het hiervan het bekendst. Ook het vegetarisme, het naturisme en de dierenbescherming zijn te beschouwen als georganiseerde pogingen om een nieuwe mens-natuur relatie te creëren.
Romantische stromingen kregen hier de vorm van een tegen-cultuur. Delen van de adel en de gegoede burgerij wilden het oude behouden als reactie op de grote en snelle veranderingen op materieel en geestelijk gebied. Zo werden verenigingen voor behoud van stede- en natuurschoon gesticht.
Hier ligt een belangrijke wortel van de georganiseerde natuurbescherming.

De andere belangrijke basis was de populariteit van de veldbiologie, zelf weer een gevolg van de toegenomen belangstelling voor de natuur en voor de natuurwetenschap. De onderwijzers Jac.P. Thijsse en E. Heimans deden belangrijk populariserend werk: talloze veldbiologische geschriften verschenen van hun hand, waarvan de Verkade albums en het blad *De Levende Natuur* het bekendst zijn.
Door hun werk ontstond er een steeds groeiende groep mensen die, vaak voor het uitoefenen van hun hobby, gebaat was bij het voortbestaan van de 'vrije natuur'. Het waren dan ook de natuurstudieclubs, met name de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging (NNV), die de drijvende kracht waren achter de natuurbeschermingsbeweging.

Natuurmonumenten

Behalve naar wettelijke bescherming van bepaalde dier- of plantesoorten streefde men naar het instellen van een geheel nieuw fenomeen: natuurmonumenten.

Het idee van de 'Natuur-monumenten' is waarschijnlijk geïmporteerd uit Duitsland. In dat land werd al in het begin van de negentiende eeuw door de wetenschapper Alexander von Humboldt geopperd om natuur in de vorm van 'Naturdenkmäler' te beschermen en Van Eeden, die het idee in Nederland introduceerde, was hiermee waarschijnlijk bekend. De Duitsers grepen terug op het oude Germaanse ontzag voor wouden en bomen en hadden als goede Romantici een grote waardering voor grillige rotspartijen.
In de eerste helft van vorige eeuw werden ook daadwerkelijk natuurreservaten gesticht in Duitsland. Andere landen volgden in de loop van de negentiende eeuw. Grote bekendheid kreeg bijvoorbeeld het Franse Forêt de Fontainebleau dat op gezag van de kunstenaars uit de school van Barbizon als

nummer 9/91
pagina's 14 en 15

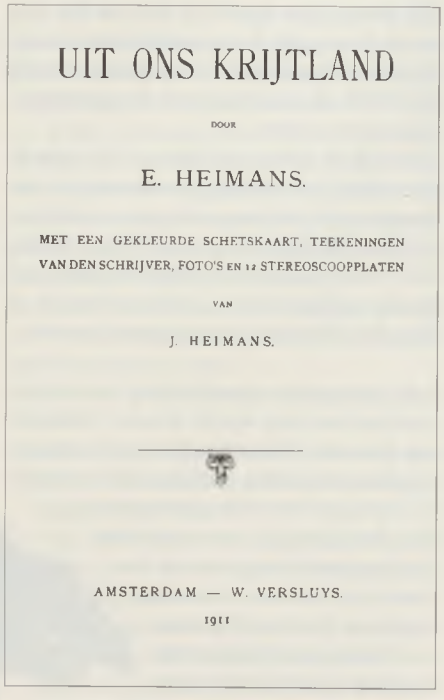
een 'Reserve biologique et reserve artistique' werd veiliggesteld. Beroemder nog werd het Yellowstone Park in de Verenigde Staten met als nadrukkelijke doelstelling "the benefit and the enjoyment of the people".

Nederland kreeg zijn eerste grote natuurreservaat betrekkelijk laat. Dat Nederland internationaal wat achterliep komt waarschijnlijk doordat er geen invloedrijke Romantische traditie in filosofie en kunst bestond en de ontwikkeling van de industrie en van de veldbiologie laat op gang kwam.
De aanleiding voor het stichten van het eerste Nederlandse natuurmonument was het in 1904 geopenbaarde plan van het Amsterdamse College van B&W om van het vogelrijke Naardermeer een vuilstortplaats te maken. Bij enkele vogelbeschermers sloeg dit in als een bom. Thijsse en Heimans voerden in de media actie en bestookten B&W met protesten. Verder wilden ze dat de NNV het gebied als natuurmonument zou aan kopen, vooral om de lepelaar en de purperreiger veilig te stellen. Ze hadden succes. B&W zag van haar plannen af, overigens om economische redenen en het Naardermeer werd een natuurmonument. Daarvoor werd een speciale organisatie opgericht: de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (1905), kortweg Natuurmonumenten.

Hiermee was de eerste echte natuurbeschermingsvereniging een feit. Haar doel was duidelijk: natuur beschermen door het stichten van natuurreservaten. Net als in andere delen van de wereld was er nu ook in Nederland het streven om een deel van de natuur af te zonderen en te beschermen tegen de menselijke cultuur. Deze natuur werd als schoon, ongerept, merkwaardig en evenwichtig ervaren en moest in deze toestand behouden worden. Het Romantische ideaal werd dus gerealiseerd door buiten de hoofdstroom van de maatschappelijke ontwikkeling een geografisch afgebakend terrein af te palen en in bezit te nemen.
Het was het meest tastbare resultaat van de verschillende hier genoemde tegenbewegingen van rond de eeuwwisseling.

Drijvende krachten

We hebben al laten doorschemeren wie de drijvende krachten waren achter de Nederlandse natuurbescherming: de didactisch en veldbiologisch begaafde Heimans en Thijsse. Vooral de laatste was door zijn talloze bestuursfuncties bij natuurstudie- en natuurbeschermingsverenigingen van cruciaal belang. Maar de aanschaf van reservaten kostte geld. Van eveneens onschatbare betekenis voor de natuurbescherming was de aanwezigheid van P.G. van Tienhoven. Deze jurist, vogelliefhebber en bovenal zakenman en financier was één van de 18 mensen die de moeite hadden genomen op de oprichtingsvergadering van Natuurmonumenten te komen. Via zijn talloze contacten in de zakenwereld en zijn financiële inzichten kon de aankoop van natuurgebieden gestaag voort blijven gaan.
De sociale en culturele achtergrond van de betrokkenen bij de natuurbescherming in haar begintijd maakte dat ook makkelijk. Het betrof veelal de gegoede burgerij, de zakenlieden en de adel. De benodigde leningen en soms ook hele gebieden, veelal landgoederen konden zo betrekkelijk eenvoudig verkregen worden. Toch streefden de initiatiefnemers van Natuurmonumenten naar een groter draagvlak. Dat betekende dat behoeders van dierentuinen, kunstenaars, recreantenorganisaties, biologenorganisaties, natuurhistorici en landbouworganisaties voor de oprichting waren uitgenodigd.

UIT ONS KRIJTLAND

DOOR

E. HEIMANS.

MET EEN GEKLEURDE SCHETSKAART, TEEKENINGEN VAN DEN SCHRIJVER, FOTO'S EN 12 STEREOSCOOPPLATEN

VAN

J. HEIMANS.

AMSTERDAM — W. VERSLUYS.

1911

De betrokkenheid van verschillende groepen had behalve voor- ook nadelen. De vraag was waar het accent moest liggen, op het behoud van 'natuurschoon', op het behoud van bepaalde dier- en plantesoorten (de 'natuurhistorische waarde') of op het behoud van recreatieruimte gaf vanaf het begin spanning. Professionele biologen vonden dat natuurmonumenten moesten toevallen aan 'de wetenschap' en zich dus ongestoord moesten ontwikkelen. Recreatie was daarbij een storend element. Natuurmonumenten kocht, geleid door het zakelijk inzicht van Van Tienhoven, echter al vrij snel wel degelijk gebieden aan vanwege hun geschiktheid als 'wandeloord'. Het gevolg was dat de betrokkenheid van de biologen bij de natuurbescherming in het begin gering was.
Er waren wel meer kwesties waarover de natuurbeschermers het niet altijd eens waren. Vaak ging het daarbij om de vraag die we bij de recreatie-controverse al noemden: wat betekent het doel van de natuurbescherming, de natuur ongerept laten, nu precies?

Recreatie werd na enige discussie geaccepteerd en dat gold ook voor andere vormen van menselijk gebruik, zoals de jacht. Sommige natuurbeschermers verdedigden de jacht omdat het 'iets natuurlijks heeft'.
Thijsse verdedigde de jacht om praktische redenen. Als er economische schade dreigde, als bijvoorbeeld eenden zouden "*neerstrijken in de gerstevelden van een arm keuterboertje*", dan wilde hij wel "*met een dubbelloop in de greppel liggen om genoegen te beleven van*" zijn schietkunst.
Andere natuurbeschermers hadden grote problemen met dergelijke argumentaties. Zij waren meer ethisch geïnspireerd: het ging hen niet alleen om het uitsterven van soorten te voorkomen, maar ook om het tegengaan van dierenleed. De Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels (kortweg Vogelbescherming), in 1899 voortgekomen uit de Bond tot Bestrijding van de Vogelmoord, keerde zich in het begin van de twintigste eeuw bijvoorbeeld tegen de jacht op vogels voor voedsel en veren. Deze ethische achtergrond kwam ook tot uiting bij vogelvoederacties in koude winters. De natuur werd niet aan zijn lot overgelaten, maar tot op zekere hoogte geholpen en gebruikt.
De natuurbescherming toonde zich in de eerste decennia van de twintigste eeuw wel een erfgenaam van de Romantiek, gezien haar streven naar het behoud van de ongerepte natuur, maar was anderszins praktisch van aard. Als er soorten dreigden te verdwijnen of er economische schade in het geding was, werd het begrip ongerept ruim geïnterpreteerd.

Ontginningen

In het interbellum kreeg het verlangen naar de natuur een nieuwe impuls, ook buiten de georganiseerde natuurbescherming. Het geestelijke klimaat van deze tijd, met name het getemperde vooruitgangsgeloof, was daarbij een belangrijke factor. De vakbonden en de socialistische beweging streefden bij-

Ontginnen van de Someren-Heide, 1930.

voorbeeld naar de opvoeding van de nieuwe mens in een nieuwe relatie met de natuur. Dit laatste zien we bij de AJC en het nog steeds bestaande Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON), die zomerkampen en natuurexcusies organiseerden.
Gezondheid speelde ook een rol. De vakbonden wilden hun aanhang van rokerige en bedompte werkplaatsen, woningen en café's leiden naar de frisse vrije natuur. Een enkele keer kreeg de cultuurkritiek een Blut und Boden achtig karakter, maar anders dan in Duitsland bleef dit tot incidenten beperkt.

Een belangrijke ontwikkeling voor de natuurbescherming was de grotere behoefte aan recreatie. Natuurbeschermers beschouwden hun activiteiten expliciet als een reactie op eenzijdig materiële ontwikkelingen. Het beschermen van ongerepte landschappen werd gezien als fundamentele levensvoorwaarde, nodig om het hoofd te kunnen bieden aan "*de groeiende intensiteit van het stadsverkeer en zoveel andere dingen*" die "*meer van ons zenuwleven eischen dan ooit*". Dit verlangen naar rust, naar herwinning van krachten, kon via re-creatie bij uitstek plaats vinden in de 'woeste gronden' (vennen, stuifzanden, duinen e.d.). Deze gronden werden nog niet zo lang geleden ook door sommige natuurbeschermers als 'onland' gezien, maar werden nu als de zuiverste natuur beschouwd.

Het waren uitgerekend deze gronden die toen op grote schaal ontgonnen werden in het kader van werkgelegenheidsprojekten. Dit leidde voor het eerst tot polarisatie met andere delen van de samenleving. Tot dan toe had de georganiseerde natuurbescherming in Nederland als kleine groep een tamelijk marginaal bestaan geleid. De natuurbeschermers beperkten zich tot de aankoop van gebieden en het bedrijven van enige propaganda. Ze stelden zich op als een idealistische en fatsoenlijke grootgrondbezitter. Nu de grond schaarser werd kwam men echter tegenover anderen te staan, met name ontginningsmaatschappijen en boeren(organisaties).
Dat het er soms fel aan toe ging had mede te maken met de maatschappelijke en culturele kloof die er bestond tussen de boeren en de natuurbeschermers. De boeren hadden een directe band met de natuur en waren er afhankelijk van, terwijl de natuurbeschermers er alleen een indirecte relatie mee hadden. De kleine boeren hadden het bovendien niet breed, wat voor veel natuurbeschermers, lid van de stedelijke elite en/of landgoedeigenaar niet gezegd kon worden.

Behalve tegenstanders kregen de natuurbeschermers in het interbellum ook meer bondgenoten. De aanwas kwam niet of nauwelijks uit de hoek van de arbeidersbeweging, wat men misschien zou verwachten. Een van de weinige uitzonderingen was de socialistenvoorman M. van der Goes van Naters, die decennia lang zowel belangrijke posities innam in de sociaal- democratie als in de natuurbescherming. Van der Goes van Naters was trouwens wel van adel. De natuurbescherming bleef een zaak voor de gegoede burgerij. Aansluiting vond men wel bij de biologen. Deze kwamen naar aanleiding van de ontginningen meer dan voorheen in het geweer omdat ze steeds meer plante- en diersoorten zagen verdwijnen. In de tweede plaats kwam door het gevecht over de grond de overheid in het vizier. Zij zag zich genoodzaakt de verschillende belangen, ook die van de natuurbescherming te behartigen. Binnen de overheid werd daartoe een afdeling voor natuurbescherming opgericht en de zogenaamde Natuurwetenschappelijke Commissie (NWC), voor een groot deel bestaande uit biologen, kreeg de taak te adviseren over het behoud van wetenschappelijke interessante terreinen in gebieden die in cultuur werden gebracht.

Van passief naar actief

Biologen probeerden vooral invloed uit te oefenen op het biologisch beheer van de natuurmonumenten. Zij wakkerden het al ge-

klio
nummer 9/91
pagina's 16 en 17

noemde dilemma aan over het wel of niet menselijk ingrijpen in de natuurmonumenten.
De biologen meenden dat echte natuur zich niet verdraagt met menselijk ingrijpen. Deze opvatting ontleenden zij in de jaren twintig en dertig aan de zich toen net ontwikkelende oecologie, de tak van de biologie die de wisselwerking tussen planten, dieren en hun milieu bestudeert. De oecologie leert dat in een natuurlijke gang van zaken verschillende samenhangende groepen planten, de zogenaamde plantengemeenschappen, elkaar opvolgen totdat het eindstadium, de zogenaamde climax is bereikt, tevens het meest evenwichtige stadium.
De biologen wilden dat deze natuurlijke gang van zaken in natuurmonumenten de ruimte kreeg. Strikt genomen betekende dit dat er in de natuurreservaten geen menselijk beheer mocht plaatsvinden.

Dat leverde een serieus probleem op voor de particuliere natuurbescherming. Zoals we al zagen had de natuurbescherming zich tot dan toe heel pragmatisch opgesteld: menselijk beheer in de vorm van oogst (bosbouw, rietteelt, jacht e.d.) bracht inkomsten met zich mee die domweg onmisbaar waren voor een rendabele exploitatie van de natuurmonumenten. En bovendien, als er niet beheerd werd, groeiden plassen dicht, werd heide bos en verdwenen veel geliefde planten en vogels.

Victor Westhoff, een aankomend plantenoecoloog, verloste de natuurbescherming van dit probleem. De manier waarop dit ging was curieus. Van Tienhoven, die inmiddels voorzitter van Natuurmonumenten was, wilde al een tijdje de bulldozer door een stuifzand laten gaan om dichtgroeien te voorkomen. Hij vreesde echter een ernstig conflict met de belangrijkste bioloog in de natuurbescherming, prof. Th. Weevers. Toen Victor Westhoff bij Natuurmonumenten kwam betogen dat uit oecologische oogpunt een bulldozer in dat stuifduin moest, was Van Tienhoven verrukt en werd Westhoff vrijwel onmiddelijk als wetenschappelijk adviseur aangesteld.
Westhoffs ideeën pasten beter bij de praktijk van Natuurmonumenten. Hij stelde namelijk dat de meeste natuur mede door mensen is vorm gegeven en de mens tot de natuur gerekend moet worden. Menselijk ingrijpen in reservaten was dus acceptabel, als het overeenkwam met het handelen van de primitieve mens tenminste. Ingrijpen in de natuur is dus niet alleen uit esthetisch oogpunt gewenst, maar wetenschappelijk ook acceptabel, zo betoogde hij.
Westhoffs benadering verving die van de zogenaamde non-interventionistische oecologen en werd in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog dominant in de natuurbescherming. Door de erkenning van de mens als verrijkende factor bij de totstandkoming van natuur door de natuurbescherming was natuurbeheer nu zelfs noodzakelijk geworden.

Ook op andere vlakken verschoof de opstelling van de natuurbescherming omstreeks de Tweede Wereldoorlog van een passieve naar een actieve houding.
Een belangrijke factor hierbij was de opkomst van de planologie. De natuurbeschermers bepleitten dat de bestemming van gronden planmatig plaatsvond en streefden naar een geïnstutionaliseerde belangenafweging. De behoefte aan planning bij de overheid liep hier mooi mee parallel. Het fenomeen streekplan gaf de natuurbescherming mogelijkheden haar wensen te uiten en het zogenaamde Nationale Plan van 1942 bevatte zelfs een lijst van natuurgebieden.
Planologen en natuurbeschermers vonden elkaar op dit punt en zijn lange tijd elkaars bondgenoten geweest.

De aandacht van de natuurbescherming breidde zich door het toenemende belang van ruimtelijke ordening uit, in eerste instantie naar de landelijke gebieden. Waren het eerst de ontginningen, na de Tweede Wereldoorlog werden de ruilverkavelingen de belangrijkste zorg van de natuurbescherming. Het landschap veranderde dramatisch, reden voor de natuurbescherming om zich decennia lang op de gevolgen van de landbouw op het landschap te concentreren. Dit was vooral het werk van de al in 1932 opgerichte Contact Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming die de beleidsmatige tak van de natuurbescherming vormde.
Deze commissie was een bondgenootschap van biologen, recreatiedeskundigen, planologen en de oude garde van natuurbeschermers. Het was een deskundigencollege, dat kritisch het beleid van de verschillende overheden volgde, in de eerste plaats op het gebied van planologie en de landbouw.

Na de oorlog laaide de discussie over het werkgebied van de natuurbescherming weer even op. Hoorden agrarische gebieden er nu wel of niet bij? Verschillende natuurbeschermers vreesden dat de aandacht werd afgeleid van de 'echte natuur'. De meesten zagen in de snelle intensivering van de landbouw en de effecten daarvan op natuur en landschap reden om zich hier wel mee te bemoeien, in eerste instantie vooral met het uiterlijk van het landschap, met de 'landschapsverzorging'.
Een nieuwe groep adviseurs en bondgenoten diende zich aan: de landschapsarchitecten.
Dit alles betekende dat men zich zo langzamerhand een steeds groter werkterrein toeëigende, zowel letterlijk als figuurlijk. Recreatie werd bijvoorbeeld na de Tweede Wereldoorlog opnieuw belangrijker. De ANWB was zelfs een van de drijvende krachten van de Contact Commissie.

Voor de natuurbescherming betekende deze ontwikkelingen een verder afscheid van het oude credo 'behoud van het bestaande'. Van der Goes van Naters noemde het een nieuwe dynamische koers: een actief beheer in de eigen terreinen, het creëren van nieuwe landschappen en een open oog voor de belangen van anderen. Anders gezegd, de natuurbescherming werd breder en rationeler: er kwam een wetenschappelijk gefundeerd beheer, men pleitte voor een rationele belangenafweging en men was voor een rationele ordening van de ruimte. Het leidde eind jaren veertig zelfs tot een fase van overleg met de georganiseerde landbouw, waardoor de polarisatie afnam.

In de voorkeur voor de landschappen - veelal primitief beheerde kleinschalige cultuurlandschappen en grote uitgestrekte vlaktes - herkent men de romantische trekken. Verder bleef de naturbescherming in haar rhetoriek de nadruk leggen op ongerepte natuur. Ook verzette de natuurbescherming zich tegen het pleidooi uit eigen kring om nieuwe natuurreservaten te creëren. Met name de landschapsarchitect en oecoloog J.T.P. Bijhouwer was resoluut en optimistisch. Is een bepaald type veenlandschap er niet meer, zo schreef hij in 1943, dan "*zoeken wij een geschikte plaats op, nemen die uit de cultuur en scheppen de voorwaarden*" welke "*zullen leiden tot herstel van de veengroei*".
Dit idee ondervond weinig instemming, het was blijkbaar iets te radicaal.

Boos milieu.

Integratie

De stormachtige landbouwontwikkeling in de jaren vijftig en zestig verstoorde de harmonieuze relatie van de natuurbescherming met de landbouw en de polarisatie nam weer toe.
De oplossing van de overheid, een - verdergaande - boedelscheiding, waardoor er naast 'echte' landbouw gebieden, 'echte' natuurgebieden en verschillende overgangszones: landschapsreservaten, landschapsparken en dergelijke kwamen, mocht niet baten. Boeren en natuurbeschermers raakten in een 'hectarestrijd' gewikkeld waarbij de boeren (organisaties) en de natuurbeschermers zoveel mogelijk grond uit elkaars handen probeerden te houden.

In de jaren zeventig werd de natuurbescherming onder andere vanwege deze opstelling onder vuur genomen.
Deze interne oppositie kan niet los gezien worden van andere ontwikkelingen in de samenleving zoals de roep om democratisering. In deze periode nam met de enorme belangstelling voor het milieu ook de interesse voor natuur toe en de natuurbescherming groeide als kool. De natuurbescherming kreeg nieuwe, vaak radicalere aanhangers en mede daardoor verschillende typen kritiek te verduren: ze zou ondemocratisch, elitair en apolitiek zijn en te weinig oog hebben voor de fundamentele tekortkomingen van de samenleving. Vooral de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, die in hoog tempo uitgroeide tot een grote organisatie, kreeg de wind van voren vanwege haar eenzijdige aandacht voor de aankoop van natuurgebieden. Sommige critici wilden in plaats van steeds meer reservaten zoeken naar een natuur- en milieuvriendelijke landbouw, samen met boeren, of anders gezegd naar een integratie van natuur/milieubescherming en landbouw.
Het idee van ongerepte natuur vond ook weinig genade. Ingrijpen om de natuur een handje te helpen was voor hen volstrekt acceptabel. Naar hun idee moeten economisch handelen en natuurbeheer samengaan. Door sommige van deze natuurbeschermers is bijvoorbeeld bepleit om een boer voor elke weidevogelkuiken of elke wilde orchidee op zijn land een geldbedrag te geven. Deze critici hebben het denken binnen organisaties als de Stichting Natuur en Milieu, de opvolger van de Contactcommissie bijgesteld. Er is meer aandacht gekomen voor het milieu in de landelijke gebieden en voor de mogelijke bijdrage van de boer aan het natuur- en milieubeheer.

Bij de hoofdstroom van de natuurbescherming bestond er desalniettemin schroom om al te veel ideeën over te nemen omdat men bang was de identiteit van de natuurbescherming in gevaar te brengen. De critici hebben als gevolg daarvan een eigen praktijk opgezet, gericht op een milieuvriendelijke landbouw. Ze boeken daarmee enig succes, geholpen door het onvermogen van de landbouw zelf een oplossing te vinden voor haar problemen.

De tendens tot integratie zien we ook elders, bij de inrichting van steden bijvoorbeeld waar de Vogelbescherming en nieuwe groepen als de Vlinderstichting plannen maken voor natuurbeheer. We moeten dan denken aan speciale nestkastjes voor gierzwaluwen op flats, aan steenmartershuisjes en aan een speciaal beheer van groenstroken.
In deze benadering worden menselijke activiteiten en natuurbescherming dus op een zo rationeel mogelijke wijze geïntegreerd.

Scheiding

De jaren zeventig brachten andere groepen critici voort, die juist het romantische ideaal weer krachtiger naar voren schoven. De meer ideologisch bevlogen organisaties bepleitten een andere mens- natuur relatie en een soberder levensstijl. Deze groepen hebben zich grotendeels buiten de natuurbescherming om ontwikkeld als milieubeweging of beweging voor kleinschaligheid. Andere groepen hadden meer praktische kritiek op het officiële natuurbeheer. Zij wilden meer aandacht voor de echte natuur, de natuur waarin alle organismen hun plaats hebben, naar model van het oerbos. Dat betekende het afzien van menselijke activiteiten in dergelijke natuurgebieden ten gunste van de natuur. De houtproduktie in bossen moest stoppen. Naar het idee van de critici moesten de natuurlijke processen weer op gang geholpen

kijo
nummer 9/91
pagina's 18 en 19

worden door de herintroductie van dieren als elanden en teruggefokte oerossen. De economische bosbouw moest dan maar in speciale houtakkers plaatsvinden.
De natuur voor de natuurbescherming en de economische natuur worden in deze gedachtengang dus volkomen gescheiden.

Natuurmonumenten heeft zich de kritiek aangetrokken en ging streven naar 'natuurlijk bosbeheer'. Deze gedeeltelijke heroriëntatie had overigens ook andere achtergronden. De bosbouw rendeerde nauwelijks en het gebrek aan inkomsten kon nu worden gecompenseerd door een goedkope vorm van natuurbeheer. Interessant is dat deze nieuwe inzichten ook invloed op andere gebieden dan het bos hadden, mede door het 'per ongeluk' ontstaan van de Oostvaardersplassen in de Flevopolders. Binnen korte tijd kregen deze plassen een enorme faam als vogelgebied. De restauratie van een oorspronkelijk Nederlands landschap bleek mogelijk!
Natuurbeschermers, maar ook bestuurders, ingenieurs, planologen en landschapsarchitecten werden enthousiast bij het idee natuur te kunnen maken.

Pluriformiteit als oplossing

De natuurbescherming heeft in de loop van de geschiedenis haar koers voortdurend verlegd. Zij heeft zich daarbij, geconfronteerd met dilemma's, plooibaar getoond en heeft eerder geabsorbeerd dan dat zij radicaal van koers is veranderd. De natuurbescherming als geheel heeft daarmee haar blikveld verruimd. Niet alleen de vennen en de duinen, ook niet alleen de heide, maar zelfs de landbouwgebieden en de steden kregen de aandacht.
Deze inhoudelijke veranderingen gingen vrijwel altijd gepaard met de opkomst van nieuwe groepen in de natuurbescherming.

Het dilemma over wat 'natuur' is en hoever menselijk ingrijpen in natuur mag, lijkt echter zo fundamenteel dat het waarschijnlijk terug zal blijven komen.
Daarbij wisselen romantische (inclusief arcadische) ideeën en meer rationele, functionele benaderingen elkaar af. In feite heeft de natuurbescherming zelf voortdurend een compromis nagestreefd tussen utilistische benaderingen en meer romantische opvattingen (tegenwoordig vaak eco-centrisch genoemd). Bij Van Eeden zagen we dit al, die de beschaving niet wilde tegenhouden en ook akkers "in zekere zin schoon" noemde. We noemden verder dat het natuurmonument zelf als een compromis is te zien, een compromis tussen de ongerepte natuur en de natuur als economisch goed. Thijsse was bij uitstek een compromisfiguur. Ongerepte natuur had zijn voorkeur, maar ook jacht, landbouw en zelfs de ontginningen werden door hem verdedigd. In zijn ogen was een ideaal natuurmonument een gebied dat ongerept is en zich zelf economisch bedruipt.

Boze boeren.

In feite is de Nederlandse natuurbescherming helemaal niet zo romantisch, maar tamelijk praktisch of zelfs pragmatisch, vergeleken met die in Duitsland of België. Afgezien van het eind van de vorige eeuw waren er alleen in de jaren dertig en in de jaren zeventig wat meer romantische geluiden te horen. Het is opvallend dat dit gepaard ging met ideologische verwarring in de samenleving als geheel.

In de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw is de natuurbescherming zo groot geworden dat er ruimte ontstond voor een uitsplitsing in groepen, die elk meer of minder het accent op één van de polen leggen. Maar zelfs de meest utilistische natuurbeschermers zullen uiteindelijk natuurbehoud met ethische argumenten verdedigen. Net zo goed als de meest romantische oerbos aanhangers niet terug deinzen voor geavanceerde technieken als die van pas komen bij het natuurbeheer.

Opmerkelijk is de oplossing die de natuurbescherming als geheel tot nu toe voor het steeds terugkerende dilemma heeft gekozen. Elke opvatting krijgt een eigen gebied: een beheer van niet-ingrijpen in bosreservaten en delen van de Waddenzee, een beheer van beperkt ingrijpen op de heide, verschillende niveaus van landbouwkundig gebruik in de agrarische gebieden en in de stad beheersvormen die op de daar heersende dynamiek zijn afgestemd.